



” Басюк Н. Філософський контекст ідеї емоційного інтелекту в поглядах античних мислителів. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 1. С. 25-31. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i1-004>

Basyuk N. Filosofskyi kontekst idei emotsiinoho intelektu v pohliadakh antychnykh myslyteliv [Philosophical context of the idea of emotional intelligence in the views of ancient thinkers]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2024. Vol. 12, No 1. S. 25-31. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i1-004>

УДК 378.147:37.013.74:001.891.3  
DOI: 10.31110/2616-650X-vol12i1-004

Наталія БАСЮК

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна  
<https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>  
natabasyuk@ukr.net

### ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ ІДЕЇ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПОГЛЯДАХ АНТИЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ

**Анотація.** У статті розглядається історичне становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект» у філософських поглядах мислителів Античного періоду. Ідея емоційного інтелекту, що сягає корінням первісного суспільства з його синкретичним характером мислення, знайшла продовження й розвиток у натурфілософії. На відміну від міфічно-релігійного світосприйняття первісних людей, яке об'єднувало в собі раціональне, чуттєве й емоційне ставлення до навколишнього світу, перші натурфілософи намагались пояснити походження Космосу, світу, життя, людини й усього суцього, керуючись теоретичними і логічними обґрунтуваннями висунутих положень. У своїх філософських пошуках вони неодноразово задаються питанням: чуттєвості чи розуму належить вирішальне значення у пізнанні світу? Поступово чуттєвість, емоції починають розглядатися з точки зору їх ефективності та корисності для розуму. Це стало причиною роздвоєння, а з часом – протиставлення чуттєвого і раціонального, емоцій і розуму. Емоції позиціонуються як протилежність розуму. У поглядах стародавніх греків вони часто розглядаються в негативному сенсі, як перешкода на шляху до раціональних дій. Встановлено, що антична філософія заклала початок формування тенденції до поступового звеличчування розуму (Божественного й індивідуального). Що стосується пізнавальних процесів, більшість античних мислителів погоджуються з важливістю чуттєвого пізнання в досягненні зовнішнього світу. Думками про співвідношення чуттєвого і розумного, раціонального як передумови ідеї емоційного інтелекту сповнена вся філософська спадщина Античної Греції та Риму. Вони знайшли відображення у вченні про пізнання, про душу, у філософській етиці у роздумах про значення розуму й емоцій на шляху до щастя, свободи й душевного спокою, у спробах розкрити природу розуму й емоцій з точки зору фізіології та медицини.

**Ключові слова:** емоційний інтелект; емоція; розум; чуттєве; раціональне; філософ; Античність; навчання.

Natalia BASYUK

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine  
<https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>  
natabasyuk@ukr.net

### PHILOSOPHICAL CONTEXT OF THE IDEA OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE VIEWS OF ANCIENT THINKERS

**Abstract.** The article examines the historical formation and development of the concept of "emotional intelligence" in the philosophical views of thinkers of the Ancient period. The idea of emotional intelligence, which goes back to the roots of primitive society with its syncretic nature of thinking, found continuation and development in natural philosophy. In contrast to the mythical and religious worldview of primitive people, which combined a rational, sensual and emotional attitude to the surrounding world, the first natural philosophers tried to explain the origin of the Cosmos, the world, life, man and all things, guided by theoretical and logical justifications of the proposed propositions. In their philosophical searches, they repeatedly ask themselves the question: is sensuality or reason of decisive importance in knowing the world? Gradually, sensuality, emotions begin to be considered from the point of view of their effectiveness and usefulness for the mind. This became the reason for the bifurcation, and over time - the opposition of sensual and rational, emotions and reason. Emotions are positioned as the opposite of reason. In the view of the ancient Greeks, they are often viewed in a negative sense, as an obstacle on the way to rational actions. It has been established that ancient philosophy initiated the formation of a tendency towards the gradual glorification of reason (Divine and individual). As for cognitive processes, most ancient thinkers agree with the importance of sensory cognition in understanding the external world. The entire philosophical heritage of Ancient Greece and Rome is full of ideas about the relationship between the sensual and the rational, the rational as a prerequisite for the idea of emotional intelligence. They were reflected in the doctrine of cognition, of the soul, in philosophical ethics, in reflections on the importance of mind and emotions on the way to happiness, freedom and peace of mind, in attempts to reveal the nature of mind and emotions from the point of view of physiology and medicine.

**Keywords:** emotional intelligence; emotion; mind; sensual; rational; philosopher; Antiquity; teaching.

**Постановка проблеми.** Попри те, що термін «емоційний інтелект» з'явився у науковій літературі наприкінці ХХ століття, думки про співвідношення людського розуму і почуттів, їх пріоритетність у пізнанні навколишнього світу, прагнення розвивати в собі «емоційну мудрість» [3] виникали у людини минулого завжди, починаючи з ранніх етапів становлення суспільства. Не полишають вони і наших сучасників. За останні тридцять років емоційний інтелект став не тільки предметом наукових досліджень, теорій, концепцій, але й цікавить пересічну людину, далеку від наукових дискусій. Не виникає сумнівів щодо його важливості у сучасному житті, впливі на успіх в

різноманітних життєвих сферах, включаючи міжособистісні взаємини і професійну кар'єру. В умовах російсько-української війни питання емоційного інтелекту прозвучало з новою силою. Високорозвинений емоційний інтелект розглядається як порятунком від руйнівних емоцій і є профілактикою психологічного виснаження. Оскільки існують суперечності в трактуванні феномену «емоційний інтелект» різними науковцями, виникає потреба в ґрунтовному аналізі підходів до його розуміння у найдавніші часи.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки проблема емоційного інтелекту досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Серед зарубіжних дослідників, які заклали наукові основи концепції емоційного інтелекту, - Д. Гоулман, Р. Бар-Он, Дж. Майєр, П. Селовей, Д. Карузо, К.В. Петрідес, Е. Фернхем, Т. Бредберрі, Дж. Грівз, Дж. Метьюс, М. Зайднер, Р. Робертс та інші. З-поміж українських вчених науковий інтерес до проблеми емоційного інтелекту та закономірностей його розвитку на різних онтогенетичних етапах становлення особистості представлений у працях М. Августюк, О. Вовченко, В. Зарицької, Є. Карпенко, О. Лящ, О. Милославської, Е. Носенко, Л. Ракітянської, М. Стасюк, М. Шпак, О. Чебикіна, А. Четверик-Бурчак та інших.

**Мета дослідження** – здійснити історико-філософський аналіз становлення та розвитку ідеї співвідношення розуму й емоцій як передумови проблеми емоційного інтелекту у філософських вченнях мислителів Античної доби.

**Методи дослідження.** У процесі дослідження використано теоретичний аналіз, порівняння й узагальнення інформації з вітчизняних і закордонних літературних джерел з метою вивчення стану досліджуваної проблеми та осмислення того, як змінювалися уявлення античних мислителів у розрізі історичного становлення філософії.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Поняття «емоція» вперше з'явилося у працях шотландських філософів Д. Юма і Т. Чалмерса близько 1730-х років у зв'язку з секуляризаційними процесами, що відбувалися в тогочасному суспільстві. Популяризацію терміну в науковій літературі приписують англійському лікарю-філософу Томасу Брауну, який широко використовував його у своїх творах у 1810-1820 рр.

Англійський історик Томас Діксон стверджує, що сучасне розуміння емоцій відрізняється від того, який зміст у них вкладали стародавні та християнські мислителі. На основі аналізу англо-американських історико-літературних джерел вчений показав, що категорія «емоція» увібрала в себе набір понять, що використовувались у вжитку в період Античності та Середньовіччя. Він включає: «відчуття» (sentiment), «почуття» (feeling), «бажання» (desire), «хоть» (lust), «прихильність» (affection), «стани душі» (affections of the soul), «пристрасть» (passion), «страсті» (passions) [13]. Як зазначає Я. Плампер, об'єднання частини богословських понять узагальненим науковим означенням «емоції» прибрало метафізичну складову почуттів та помістило їх у природне тіло, що вважалося позбавленим внутрішньої волі чи інтенції [11]. Іншими словами, емоція стала сприйматись як детермінована природою біологічна функція людського організму, що є однаковою у всіх людей. Остаточне розмежування між сучасними і стародавніми поняттями «емоція» і «пристрасть» здійснила периферична теорія емоцій В. Джеймса в 1884 р, згідно якої емоція – це епіфеноменальне відображення у свідомості людини фізіологічних змін організму.

По-іншому сприймати лексичні розбіжності, пов'язані з мінливістю змісту поняття «емоції», пропонує американська історикиня Барбара Розенвейн. Вона наголошує, що й афекти, й пристрасті, й інші емоційні стани невіддільні від сучасної категорії «емоція» і розділені для спрощення аналізу. В процесі історичного становлення концепт «емоції» увібрав у себе відтінок тих галузей і вчень, які він наповнював: теології, медицини, права. Крім того, система уявлень і цінностей, характерна певному історичному періоду, наповнювалась емоційною складовою відповідно до тих культурних та моральних приписів, що функціонували в соціумі. Людина регулювала і демонструвала свої переживання відповідно до пануючої в суспільстві системи цінностей. Тому Барбара Розенвейн пропонує в процесі аналізу історико-наукових літературних джерел та документів зважати на все, що має «афективну валентність» [12].

Передумови виникнення ідеї емоційного інтелекту можна знайти у вченнях мислителів Античної епохи. Для філософів-мудреців античного світу пристрасті й інтелект завжди були частинами єдиної душі. Антична філософія охоплює період від VI ст. до н.е. до VI н.е. і поділяється на натурфілософію, античну класику й еллінізм.

У найдревніших вченнях античної філософії, що називаються натурфілософськими, об'єктом вивчення постає природа, а ключовою філософською проблемою є пошук вихідного початку буття. Здійснюються перші спроби філософського осмислення природи, логічного пояснення природного походження світу, з'ясування першооснови усього суцього («архе»). На цій основі зароджуються вчення про душу. Поняття душі не є новим для філософів Стародавньої Греції. Унаслідуювши традиції релігійно-міфологічного світогляду, в якому емоційний компонент переважає над розумним

поясненням, вони переконані в її існуванні. Однак у розумінні давньогрецьких філософів душа набуває нового змісту, тепер вона матеріальна за своєю природою.

Натурфілософські ідеї, що стали першими філософськими кроками на шляху інтелектуального освоєння дійсності, започаткували й розвивали представники Мілетської школи. Так, Фалес (640 – 622 рр. до н. е.) вбачав першооснову всіх речей у воді. І це не дивно, оскільки для древніх людей вода становила основу життя: від зрошування полів залежав майбутній урожай. Душа – це особливий стан води, суттєвою ознакою якої є надавати тілу рух. Фалес першим вказав на зв'язок душі, емоційного в людині з фізичним здоров'ям її тіла. Він доводив, що фізично здоровій людині властиві кращі душевні здібності й обдарування, а отже, вона має більше шансів стати щасливою в житті. Анаксимандр (610 – 546 рр. до н. е.) першопочатком світу вважав апейрон - абстрактну безкінечну матерію, яка призводить до руху усі речі, породжує стихії: Землю, Воду, Повітря і Вогонь. Для нього душа – один із станів апейрону. Першоматерією для Анаксимена (585 – 525 рр. до н.е.) було повітря. Завдяки здатності згущуватись і розріджуватись воно, на думку філософа, дає початок усякій матерії: воді, землі, камінню, вогню. Повітря також є початком для тіла й душі, оскільки дихання для людини – це життя. Душа має повітряну природу і здатна надихати людину на творчість.

Як бачимо, перші античні філософи-натуралісти розглядали тілесне і духовне, емоційне й раціональне у їх єдності, не протиставляючи їх один одному. На їх погляди значною мірою впливали міфопоетичні традиції, які синкретично об'єднували уявлення про інтелектуальне, чуттєве й емоційне життя людини.

Одним із перших, хто розставив акценти у відносинах чуттєвого і раціонального, є Геракліт Ефеський (близько 540 – 480 рр. до н. е.). Підставою для такого поділу стала їх роль у пізнанні, що пов'язувалось з уведеним ним поняттям «логос». Логос – розум, загальний закон, принцип порядку і міри у світі, основа світу, що не залежить від людської свідомості. Людині варто прагнути пізнати Логос. Геракліт зауважував, що всі люди від природи розумні, однак пізнання Логосу і осягнення вищої мудрості дається не всім. Розуміння Логосу приводить філософа до відкриття першооснови всього існуючого – вогню. Людська душа підпорядковується Логосу, але є вогняною за своїм началом. Якщо вона суха, людина здатна до пізнання Логосу; якщо вогка – здатна до чуттєвого пізнання. У чуттєвому пізнанні особливу роль Геракліт відводив органам чуття («вони не безкорисні, особливо зір і слух» [5]) як таким, що дають чуттєві знання. Розум, обробляючи їх, створює істинну картину природи і космосу. Таким чином, емоція вказувала на цінність процесу пізнання. Протиставлення раціонального чуттєвому, яке започаткував у філософії Геракліт Ефеський і яке згодом підхоплюють інші філософи і будуть його розвивати, ставлячи пріоритети в ту чи іншу сторону, призведе до поступового звеличення й торжествування розуму в наступні історичні періоди і зазнає свого апогею в період Нового Часу і Просвітництва. У питаннях щастя Геракліт дотримується думки, що воно залежить не від чуттєво-тілесних задовольень, які послаблюють людину, а в тому, щоб слухати голос розуму, який підказує діяти природозгідно із законами Логосу. Помірність у задоволенні людських потреб сприяє розвитку й вдосконаленню інтелектуальних здібностей.

Прагнучи пояснити буття, представники Елейської школи (Ксенофан, Парменід, Зенон, Мелісс Самоський, Горгій) остаточно розрізнили чуттєве і розумове і розглядали їх як протилежності. Вони переконливо доводили, що чуттєве сприйняття і розум дають різні картини світу. При цьому достовірною є та, яка осягається розумом. Так, Ксенофан (565 – 470 рр. до н. е.) стверджував, що тільки розум може дати істинне знання, а почуття оманливі і призводять до неістинних знань [2, с. 118]. Проте роль чуттєвого пізнання як людської здатності до освоєння світу не заперечувалась, оскільки почуття викликають сумніви, а отже, призводять думку до руху. Скептицизм до чуттєвого пізнання висловлював і Парменід (VI – V ст. до н.е.). Він розглядав два шляхи пізнання єдиного буття: «шлях істини» (за допомогою розуму) і «шлях думки» (чуттєве сприйняття). Другий шлях дає поверхневі знання, оманливу видимість знань, ілюзію. Тому варто спиратися не на відчуття, а на розум, який допоможе осягнути справжню суть речей. Представники школи елейців вказували на обмеженість людського розуму: «розум не може претендувати на істинне знання, адже існує сфера несвідомого» [6, с. 28]. Пізнавальні зусилля людини протиставляються божественному розуму, в якому зінтегровані інтелектуальні здібності, емоції, воля та інші психічні функції. Завдяки такій здатності розуму Бог «мислить усе» [10]. Його сила і всемогутність – у мудрості. Він править світом без фізичної праці, лише силою своєї думки. Зенон (490 – 430 рр. до н.е.), відомий своїми апоріями, вперше застосував логічний доказ як спосіб мислення, визнаючи значимість раціонального пізнання і підносячи тим самим розум над почуттями.

Заслугою філософів-елейців можна вважати виокремлення проблеми співвідношення раціонального і чуттєвого як здібностей людини, хоча вони ще не виділялись в окрему сферу психічного життя і пов'язувались суто з процесом пізнання. Загальною ідейною основою стає гносеологічна орієнтація, поступова відмова від міфологічної свідомості на користь доказового знання й аргументації.

Математик і мислитель давньогрецької філософії Піфагор (570 – 497 рр. до н. е.) вихідним началом усього суцього вважав число. Рішення геометричних задач і маніпуляції з числами вимагали

високого рівня абстрактного мислення. Відтак, першість – за раціональним пізнанням. «Все досліджуй, давай розуму перше місце» [8], – каже Піфагор. Математичний підхід він поклав в основу побудови космосу, теорії простору, етичної доктрини, духовного й тілесного, тобто в усі сфери, з якими взаємодіяв.

Вчення Піфагора про безсмертя і переселення душ та циклічність життя містить елементи діалектики. Так, душа досконаліша за тіло, оскільки вона нетлінна, ефірна. Вона наділена енергією розуму і слова, володіє чотирма здатностями: розмірковуванням, оцінюванням, чуттєвістю та інтуїцією. Після смерті людського тіла душа виходить з тілесної оболонки, бродить по землі у пошуках живих істот для переселення: рослини, тварини, іншої людини, аж допоки не спокутує свої земні провини і не набуде права повернутись на небеса. Піфагорійці вважали, що під час перебування в людському тілі душа набуває «скверни», тобто шкідливих речовин, від згубних пристрастей. До них відносяться гнів, бажання насолоди, владолубство, фанатизм, страх, ревності. Повернення душі у своє початкове тіло через певний цикл (три тисячі років) Піфагор розглядав як логічну й математичну закономірність. Мета земного життя людини – в правильних намірах, зосередженні на покращенні своєї душі. Цьому, на думку філософа, сприяють контроль над їжею, миролюбність, гуманне ставлення до інших людей і тварин і, найголовніше, контроль власних пристрастей та емоцій. Позитивні думки та емоційні стани активізують силу душі, спрямовують енергію на досягнення успіху, тоді як негативні – перешкоджають досягненню результатів. Негативні думки й емоції гальмують, відбирають сили, які можна було б втілити у здійсненні задуманого. Особливо небезпечними Піфагор називав неконтрольований гнів і роздратування. «Радість наповнює життєвою силою і тіло, і душу» [9, с. 15]. Однак у прояві емоцій людина має дотримуватись помірності, вона «не повинна бути ні занадто веселою, ні занадто похмурою» [9, с. 15]. Звільнити людину від негативних емоцій і позбутися «скверни» допомагає «катарсис», тобто очищення душі. Таким «катарсисом» і лікувальним засобом Піфагор називав музику, підкреслюючи її цілющий вплив на емоції, тіло і розум людини.

На думку філософа Стародавньої Греції Демокріта (460 – 370 рр. до н. е.) увесь світ складається з атомів та порожнечі, в якій атоми рухаються. Процес пізнання охоплює два етапи: чуттєвий і умоглядний, причому останній ґрунтується на попередньому. Чуттєве сприйняття речей здійснюється органами чуттів. Від речей відокремлюються легші невидимі атоми, що знаходяться на поверхні, «втягуються» під час дихання або направляються в інші органи чуттів. У зустрічному напрямку до них рухаються атоми душі, які осягають речі і зменшують їхні образи до розмірів, що дає їм змогу проникнути в орган чуття. Завдяки такому цікавому процесу ми отримуємо певні образи предметів й уявлення про них. Далі розпочинається робота розуму з обробки чуттєвої інформації. Сутність речей, тобто атоми, може осягнути тільки умоглядним шляхом. Почуття мають інше призначення: вони пов'язані з етичними проблемами.

Душа у розумінні Демокріта смертна; вона складається з атомів, які розсіпані во всьому тілі. У місцях їх скупчення зосереджуються важливі психічні функції. Так, голова відповідає за відчуття, сприймання, мислення; серце – за емоційні й афективні стани; печінка – за потяги, прагнення й потреби. Емоції й афекти залежать не тільки від властивостей атомів, але й від потреб людини. Філософ стверджував, що людина може піддаватися пристрастям й емоціям, щоб отримувати задоволення, уникати страждання. Однак вони здатні згубно впливати на неї і брати вгору над розумом. Тому Демокріт радив приборкувати власні бажання й пристрасті, прагнути до душевного спокою і миру, доброго стану духу, тобто до «евтумії». В його уявленні «евтумія» – це стан душі людини, який характеризується врівноваженістю, гармонією, незворушністю, безпристрастністю, відсутністю страху, тишею, позбавлений будь-яких пристрастей і крайнощів. Евтумія можлива за умови дотримання людиною міри, поміркованості в тілесних і духовних насолодах. Поняття міри визначається уявленнями людини про добро і зло. Етичні знання допомагають людині уникати нещастя і негараздів, бути мудрою і досягнути щастя. Таким чином, розум людини, вміння передбачати наслідки свої вчинків перед тим, як прийняти певне рішення, задають напрямок поведінки індивіда.

Наукове пояснення світобудові намагався дати давньогрецький астроном, математик і філософ Анаксагор (500 – 428 рр. до н. е.). В роздумах про «гомеомерію» він приходив до висновку про існування зовнішньої сили - Нусу (nous – розум, дух) – Світового Розуму, який, володіючи знаннями про все, створив світовий порядок із хаосу і є джерелом руху в природі. Розум людини підпорядковується законам Нусу. На відміну від своїх попередників, для яких Бог був матеріальним, Анаксагор вперше спробував пояснити створення матерії духом. У пізнавальному процесі мислитель відводив важливу роль чуттєвому, хоча й вказував, що йому не вистачає істинності та надійності. Сутність речей пізнається тільки розумом.

Отже, зародження перших протонаукових ідей про емоційний інтелект як співвідношення розумового й чуттєвого виникло завдяки давньогрецьким натурфілософам. Продовжили їх розвивати перші представники філософської антропології софісти Протагор, Горгій, Гіплій, Продик, Антифант, Ксеніад та інші. Вони ознаменували поворот філософської проблематики від космосу, світу, природи до вивчення людини у всіх її багатоманітних проявах. Взявши за основу вислів Протагора «Людина є міра

всіх речей», вони переконували, що єдиним критерієм істини є суб'єктивність. «Оскільки всі речі перебувають у постійній зміні й оскільки цієї миті річ уже не є тією, якою вона була в найближчому минулому і якою буде в найближчому майбутньому, і оскільки водночас безперервно змінюється й стан суб'єкта пізнання, то всі наші думки про речі істинні тільки згідно з суб'єктивним уявленням і мають значення тільки того, хто їх такими визнає» [4]. Тільки в собі самому можна знайти істину. Думка, істина у кожного своя, тобто істина відносна; але перемагає та істина, яка переконливо доведена, незалежно від того, правильна вона чи ні. Що кому благо, то і є істина. Виходить, що істина залежала від риторичних умінь промовця. Головне для софістів – вийти переможцем в суперечках і судових позовах. При цьому дозволялось використовувати логічні хитрощі, некоректні методи аргументації, маніпулятивні можливості мови, різні засоби мовного впливу на свідомість, розум, емоції та волю опонента. Такі прийоми послаблювали вплив розуму на почуття і людина піддавалась емоціям, що полегшувало переконуючий вплив і прийняття насадженої думки. В області етичних питань такий підхід софістів був аморальним, за що нещадно критикувався наступниками. Не зважаючи на критику, софізм став важливим кроком у розгадуванні закономірностей індивідуального людського мислення і заклав основи логіки як науки.

У філософії Сократа (469 – 399 рр. до н. е.) передумовою уявлень про емоційний інтелект є вчення про душу людини і її моральний світ. Філософ вважав, що душа є основою людини, вона визначає її «єство», внутрішнє. Душа у його розумінні означала поєднання розуму, мислячої активності (інтелекту) і моральної поведінки. В основі людської поведінки лежать моральні знання. Якщо людина достатньо опанувала їх, то не буде здійснювати поганих вчинків. Її поведінка показує, наскільки розумною вона є. Отримати достовірні знання про себе і світ через себе допомагає людині її розум. У цьому їй допомагає самопізнання. «Пізнай самого себе!» - найвідоміший вислів Сократа. Знання – єдина чеснота, до якої людина повинна прагнути у своєму житті. Зі знаннями пов'язано у Сократа поняття щастя, яке означає гармонію душі, почуття внутрішньої сповненості. Шлях до щастя пролягає через виховання у собі трьох добродієностей: 1) помірності – знання про те, як приборкувати власні пристрасті; 2) хоробрість – знання про те, як уникати небезпеки і діяти в разі її виникнення; 3) справедливості – знання про те, як жити відповідно до суспільних і божих законів. У питаннях зв'язку розуму і пристрастей мислитель радив не дозволяти пристрастям брати верх над розумом. Самовладання і мудрість – важливі поняття Сократівської філософії. Самовладання – це владарювання душі над своєю чуттєвою тілесністю, інстинктами та пристрастями, її здатність силою розуму приборкувати свої емоції. Мудрість людини полягає в тому, щоб перемагти самого себе. Сократ приходить до висновку: якщо добродієності ролять душу благою і досконалою та є необхідною умовою здійснення моральних вчинків, то основне завдання вихователя – зрошувати душу. Людська душа як духовне начало є досконалішою за тіло. Вона дає людині індивідуальність, унікальність.

Ідеєю емоційного інтелекту на рівні співвідношення чуттєвого й раціонального пронизана вся філософська система Платона (427 – 347 рр. до н. е.): теорія ідей, етичні міркування, вчення про душу, концепція ідеальної держави. Філософ переконаний, що світ породжений двома початками: матерією та ідеєю. Матерія, яка створює світ чуттєвих речей, є нижчою сходинкою буття. Чуттєве – змінне, смертне, тоді як ідея, або «ейдес», як її називає Платон, створена Божественним розумом; вона є вічною, незмінною, не залежить від часу і простору. Ідеї є причиною чуттєвих речей, їх зразком і метою, до якої мають прагнути істоти чуттєвого світу. Ідеї знаходяться в особливому світі – світі ідей. Для людини з її почуттями, пристрастями, бажаннями, інстинктами цей світ недоступний. Тільки безсмертна душа, до втілення в людське тіло, здатна перебувати в ідейному світі, набуваючи там знань. Переселившись у тіло, під впливом земних чуттєвих вражень душа забуває ідейні знання. Пізнання потрібне людині для того, щоб актуалізувати те, що душа знала раніше.

Поняття душі та ідеї у Платона тісно пов'язане з його етичними міркуваннями. Найвищою ідеєю є ідея блага, добра, тобто Бога. Пізнавши за допомогою свого розуму ідейні знання, людина здатна пізнати щастя і справжнє благо. Якщо у Сократа на першому місці знання, то Платон приходить до висновку, що для благополуччя і щастя важливо мати не тільки знання, але й здорові емоційні реакції. Питання співвідношення емоцій і розуму Платон показав через метафоричний образ крилатої колісниці, яка запряжена двома кіньми. Чорний кінь уособлює людську емоційність, афекти, пристрасті; білий кінь – людську чуттєвість, ерос, тілесні задоволення. Візничий – розум, що керує віжками – волею. Колісниця мандрує небом, намагаючись піднятися над сферами, щоб побачити істину. Коні можуть або піднятися вгору, в божественну висоту, або пірнути вниз, в безодню. Через символ візничого Платон розкрив власне бачення місця розуму по відношенню до емоцій. Візничий, тобто розум, управляє емоційними поштовхами людської душі. Таким чином, філософ показав, що поведінкою людини керує розум, а не емоції. Однак попереджає, що емоції можуть переважати розум: «Пильнуйте, щоб я не запалився та не увів в оману себе самого і вас...» [7, с. 200], а це призводить до втрати самокритичності й неупередженості. Тому і досвід, і чуттєве сприйняття мають пройти перевірку розумом, інтелектом, логічними доводами, уникнувши суб'єктивності.

Арістотель (384 – 322 рр. до н. е.) заперечував вчення Платона про ідеї. Він стверджував, що ідеї як сутності речей не можуть існувати окремо від самих речей. Кожна річ є сукупністю матерії й ідеї, або, іншими словами, змісту і форми. Відтак, душа і тіло знаходяться в нерозривній єдності. Вони не можуть існувати одне без одного, а тому разом зі смертю тіла гине і його душа, адже вона – «ентелехія», тобто сутність і двигун тіла. Натомість розум (нус) після смерті тіла відокремлюється від нього і зливається із всесвітнім розумом. У людському тілі розум не має свого органу. Душа ж, навпаки, міститься у серці. Однак розумом володіє не кожна душа. З трьох видів душ (рослинна, тваринна, розумна), які виділив філософ, тільки розумна душа, тобто людина, наділена розумом. Проте інші види душ також співіснують у людині, тобто людині властиві здатності їстівні, чуттєві й інтелектуальні. Людина наділена теоретичним (накопичення знань) і практичним (управління поведінкою) розумом. У питаннях пізнання мислитель наголошує на важливості чуттєвого досвіду.

Заглиблювався Арістотель і в природу емоцій. Він – один із перших мислителів Античності, хто описав емоції. Давньогрецький філософ розглядав їх як природні реакції організму, що мають цінність. Усі стани душі пов'язані з тілом: якщо певна подія викликає душевні хвилювання, тіло починає відчувати, рухатись, тобто виникає емоція. Емоції, на його думку, проявляються у формі прагнень і афектів. До афектів Арістотель відніс потяги, гнів, страх, відвагу, злість, радість, любов, ненависть, тугу, заздрість, жалість, тобто все, супроводжує задоволення та страждання. Самі по собі ці душевні стани, пояснював він, не є добрими чи поганими; усе залежить від того, як їх проявляють і як з ними поведуться. Єдине ствердно – між думкою, емоціями і поведінкою існує тісний зв'язок. У трактаті «Про душу» Арістотель доводить, що через розум, інтелект можна контролювати людські емоції та бажання. «Адже люди, які опанували себе, хоч і мають якісь прагнення й бажання, не роблять того, до чого мають прагнення, а співвідносять зі своїм розумом» [1]. Особливо, коли це стосується питань моральності. У таких випадках, зазначає мислитель, розумова складова людської душі має панувати над емоційними потягами і прагненнями. У творі «Нікомахова етика» подаються практичні вказівки щодо розвитку добродетностей, серед яких важливе місце посідає самовладання. Його Арістотель розуміє як сукупність розуму, емоцій і соціальної взаємодії.

Епікур (341 – 270 рр. до н. е.) та представники епікурейської школи стверджували, що світ пізнається за допомогою мислення і чуттів. Пізнання розпочинається з чуттєвого сприйняття, розум повністю залежить від нього. Якщо у людини відняти чуттєве, переконаний Епікур, то вона залишиться ні з чим. Емоції, задоволення надають життя барв. Тому основний принцип епікуреїзму – гедонізм (hedone – задоволення). Головну мету людського життя епікурейці вбачали в досягненні атараксії (душевного спокою, свободи від страхів) і апонії (відсутності фізичних страждань, болю). Згідно Епікуру, поводитись етично потрібно не зі страху богів, а тому, що аморальна поведінка супроводжується почуттям провини, що заважає досягнути атараксії.

У становлення ідеї емоційного інтелекту вагомий вклад зробив давньоримський поет і філософ Лукрецій Кар (99-95 – 55 рр. до н. е.). У дихотомії «чуттєве – розумове» він визнавав почуття. Варто наголосити, що у зміст поняття «почуття» він вкладав не тільки емоції й почуття в сучасному розумінні, але й відчуття й чуттєве сприйняття людини. У пізнанні почуття відіграють важливу роль, вони є знаряддями думки. Філософ переконаний, що знання, основані не на почуттях, призводять до неправильних висновків. У поясненні властивостей душі й емоційних станів він керувався матеріалістичним підходом. Душа має тілесну природу. Вона дається людині разом з тілом і разом з ним гине. Як і тіло, душа складається з повітряних і вогняних атомів. Від їх співвідношення, характеру руху, форми і потреб залежать емоції та інші психічні властивості людини: витримка, самовладання, холонокровність і загальний спокій. Так, округлі атоми, що перебувають у невпинному русі, викликають позитивні афекти і задоволення. Незграбні, гачкуваті атоми й нереалізовані потреби зумовлюють виникнення страждань і почуття невдоволення. Емоції Лукрецій визнавав рушійними силами душі. Слідуючи за Епікуром, він вважав, що спокій і душевний комфорт залежить від уміння побороти в собі страх смерті і страх перед Богом. Зробити це допоможе розум, або, як його називає мислитель, «дух» - душа душі, який міститься в грудях і на основі «споглядання природи» і самоспоглядання принесе душевну рівновагу. Однак дух в Лукреція – це тільки функція людського тіла.

Представники стоїцизму (Зенон із Кітіона, Клеанф, Хрсіпп, Персей, Сенека, Епиктет, Марк Аврелій) – філософської школи в Стародавній Греції (близько 300 р. до н. е.) – закликали уникати і викорінювати в собі емоції. Усі афекти стоїки поділили на такі групи: задоволення (радість, задоволення, веселість); незадоволення (печаль, страждання) і його різновиди (співчуття, заздрість, змагання, горе, збентеження, образа, печаль, смуток); бажання (потреба, ненависть, гнів, любов, злість, досада); страх (боязнь, нерішучість, сором, переляк, потрясіння, занепокоєння). Головна теза стоїків – свобода від пристрасті. Вони розглядали пристрасті, бажання й афекти як «псування розуму», що виникає в результаті неправильної розумової діяльності, як відхилення і тому розцінювали їх як хворобливий стан душі. Задля досягнення евдаймонії, тобто квітучого життя, людина має позбутися своїх емоцій. Це дасть їй змогу незворушно сприймати життєві виклики. Тільки апатійне, бездушне

ставлення до дійсності й подій реальності дозволить людині виконувати свій обов'язок, зберегти гармонію із зовнішнім світом і з самим собою. Розум, вільний від емоцій, здатний керувати поведінкою. Мудреці пропонували лікувати душу від емоцій, афективних станів, як від хвороби. Філософи пропонувалися два шляхи лікування. Перший шлях полягав у тому, щоб усунути афект афектом, протилежним за змістом (наприклад, гнів – страхом). Другий шлях, що дозволяв позбутися афектів і досягти гармонії, щастя, пропонував звернутися до розуму, який, основується на етичні уявлення й знання про добро і зло, здатен придушити руйнівні емоції. Логос ототожнювався з долею людини. Таким чином, стоїки наголошували на важливості опанування людиною власними емоціями і вірили в примат розуму.

З'ясувати природу індивідуально-психологічних відмінностей емоційної сфери людини на основі її матеріальної сутності намагалися мислителі античного Риму. Так, анатом і лікар, розробник першої класифікації типів темпераменту Клавдій Гален (130 – 200 рр. до н. е.) пояснював виникнення афективних станів змінами стану й динаміки крові. Він наголошував, що від цих змін також залежить загальна активність, темперамент і характер людини. Від надмірних емоцій, афектів страдає не тільки тіло, але й душа. Тільки з допомогою розуму можна повернути душі стан рівноваги.

**Висновки й перспективи подальших досліджень.** Таким чином, у поглядах античних філософів Стародавньої Греції і Риму поняття емоційного інтелекту як співвідношення чуттєвого і розумного, раціонального, бере свій початок від натурфілософських вчень, трансформувались через вчення про пізнання, про душу до етичних розмірковувань про значення розуму й емоцій на шляху досягнення щастя, свободи, гармонії з навколишнім світом і в самому собі і до спроб пояснити фізіологічну природу розуму й емоцій.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті аналізу ідеї емоційного інтелекту у філософських працях, вченнях, концепціях вчених наступних історичних періодів.

#### Список використаних джерел

1. Арістотель. Нікомахова етика / переклад з давньогрецької Віктор Ставнюк. Київ : «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
2. Виндельбанд В. История древней философии. Киев : Тандем, 1995. 368 с.
3. Зарицька В. В. Емоційний інтелект : аналіз наукових теорій. *Теорія і практика сучасної психології*. 2010. Вип. 1. С. 17-22.
4. Кобяков О., Трохименко О. Нігілізм і релятивізм софістів як попередники античного скепсису. *Світогляд – філософія – релігія : зб. наук. пр. / за заг. ред. І. П. Мозгового*. Суми, 2011. Вип. 1. С. 22-31.
5. Махній М. М. Історія психології : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 472 с.
6. Музика М. П. Ірраціональність як напрям посткласичної філософії права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Хмельницький, 2018. 225 с. С. 28.
7. Платон. Діалоги / пер. з давньогрецької. Харків : Фоліо, 2022. 349 с. С. 200.
8. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
9. Хрестоматія з історії європейської філософії : навч. посіб. для самостійної роботи студентів / під заг. ред. проф. В. Л. Петрушенка. Львів : Новий Світ-2000, 2020. 572 с. С. 15.
10. Fritz von K. Nous, Noein, and Their Derivatives in Pre-Socratic Philosophy (Excluding Anaxagoras): Part I. From the Beginnings to Parmenides. *Classical Philology*. Vol. 40. № 4. 1945. P. 223-242.
11. Plamper Yan. Istoriya Emocij. *Novoe literaturnoe obozrenie*. 2018. P. 281-282.
12. Rosenwein, Barbara H. *Generations of Feeling. A History of Emotions*. Cambridge University Press, 2015.
13. Thomas Dixon. *Passions to Emotions : The Creation of a Secular Psychological Category*. Cambridge University Press, 2003. P. 2-5.

#### References

1. Aristotel. *Nikomakhova etyka / pereklav z davnogreckoi Viktor Stavniuk*. Kyiv : «Akvilon-Plius», 2002. 480 s.
2. Vindelband V. *Ystoryia drevnei fylosofyy*. Kyev : Tandem, 1995. 368 s.
3. Zarytska V. V. *Emotsiynyi intelekt : analiz naukovykh teorii. Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologii*. 2010. Vyp. 1. S. 17-22.
4. Kobiakov O., Trokhymenko O. *Nihilizm i reliatyvizm sofistiv yak poperednyky antychnoho skepsysu. Svitohliad – filosofii – relihiiia : zb. nauk. pr. / za zah. red. I. P. Mozghovoho*. Sumy, 2011. Vyp. 1. S. 22-31.
5. Makhnii M. M. *Istoriia psykhologii : navch. posib*. Kyiv : Vydavnychiy dim «Slovo», 2016. 472 s.
6. Muzyka M. P. *Irratsionalnist yak napriam postklasychnoi filosofii prava : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.12. Khmelnytskyi*, 2018. 225 s. S. 28.
7. Platon. *Dialohy / per. z davnogreckoi*. Kharkiv : Folio, 2022. 349 s. S. 200.
8. *Psykhologichna entsyklopediia / avt.-uporiad. O. M. Stepanov*. Kyiv : Akademyvdav, 2006. 424 s.
9. *Khrestomatiia z istorii yevropeiskoi filosofii : navch. posib. dlia samostiinoi roboty studentiv / pid zah. red. prof. V. L. Petrushenka*. Lviv : Novyi Svit-2000, 2020. 572 s. S. 15.
10. Fritz von K. *Nous, Noein, and Their Derivatives in Pre-Socratic Philosophy (Excluding Anaxagoras): Part I. From the Beginnings to Parmenides*. *Classical Philology*. Vol. 40. № 4. 1945. R. 223-242.
11. Plamper Yan. *Istoriya Emocij. Novoe literaturnoe obozrenie*. 2018. R. 281-282.
12. Rosenwein, Barbara H. *Generations of Feeling. A History of Emotions*. Cambridge University Press, 2015.
13. Thomas Dixon. *Passions to Emotions : The Creation of a Secular Psychological Category*. Cambridge University Press, 2003. P. 2-5.